

Jacek Gancarson

(Warszawa-Sztokholm)

Archiwista Polski Nr 3-4 (99-100)/2020, Rok XXV, str 133-139.

ISSN 1425-9893

Archiwalia instytucji polonijnych w Szwecji – tworzenie i proces archiwizacji

Polskie organizacje niepodległościowe w Szwecji mają, począwszy od II wojny światowej, bogatą historię. Ich centrum było od zawsze zlokalizowane w Sztokholmie. W czasie wojny działalność koncentrowała się na wszelkiego rodzaju pomocy dla Polaków ofiar wojny przybyłych do Szwecji oraz pozostających pod okupacją w kraju, organizowanej przez Poselstwo RP we współpracy z organizacjami szwedzkimi (Polski Komitet Pomocy powstał już 9 września 1939 roku, a publikowane przez kilkadziesiąt lat czasopismo „Wiadomości Polskie” – w 1940 r.). Po zakończeniu wojny masowy napływ jej ofiar wymagał intensywnej pracy nad stworzeniem im nowego życia po przeżytych tragediach. Byli pracownicy nieuznawanego przez Szwecję od lipca 1945 roku poselstwa RP zaangażowali się całym sercem w organizację tej pomocy. Nikt poza nimi, nowych pracowników polskiego reżimowego poselstwa włączając, nie posiadał lepszych kompetencji do realizacji zadania.

Działalność prowadzona początkowo przez skromnie finansowane przez Brytyjczyków biuro Interim Rescue Committee angażowała coraz większe rzesze polskich działaczy emigracyjnych w całej Szwecji. Powstało Stowarzyszenie Polskich Kombatantów oraz Związek Byłych Więźniów Politycznych (zrzeszający głównie były więźniarki i więźniów obozów koncentracyjnych), Zrzeszenie Studentów Polskich w Szwecji, Związek Polek Pracujących, Koło b. Żołnierzy Armii Krajowej i inne. Intensywne życie kulturalne skupiało się w Polskim Klubie „Ognisko”. Załącznikiem polskiej biblioteki stał się zestaw książek przekazany z przymusowo internowanego w czasie wojny w Szwecji żaglowca szkoleniowego „Dar Pomorza” (zwrócony po wojnie). W okresie wojny i bezpośrednio po niej nieocenioną pomoc i wsparcie okazali Polakom przedwojenni szwedzcy honorowi konsulowie RP m.in. z Borås, Geteborga, Kalmaru, Malmö i Lulea, którzy od września 1944 organizowali Polenshjälp (Pomoc dla Polski). Polenshjälp Landsortskommittén powstawały w całej Szwecji. W październiku 1944 roku podczas zebrania w Riksdagshuset (szwedzki parlament) Folke Bernadotte podjął próbę scalenia tych wszystkich organizacji pod nazwą Centralstyrelsen för Svenska Polenshjälp Landsortskommittén. Aktywnie działał też Kommittén Hjälp Polens Barn (Komitet Pomocy Polskim Dzieciom) i Svenska Röda Korset (Szwedzki Czerwony Krzyż). Wkrótce szwedzkie organizacje, a zwłaszcza szwedzkie instytucje państwowe ograniczyły swoją pomoc dla Polaków w Szwecji, wspierając jednak ich powrót do

kraju lub dalszą reemigrację do krajów zamorskich. Rozwijały one jednocześnie działalność pomocową dla Polski poprzez operacyjną współpracę z reżimowym przedstawicielstwem PRL w Szwecji.

Jednak główny ciężar pomocy uchodźcom przemieszczającym się do innych krajów, głównie Kanady, USA, Ameryki Południowej, Australii i Nowej Zelandii musiały ponieść tutejsze polskie organizacje. Generalnie, światowa migracja polskich powojennych uchodźców jak i wielu innych narodów była bardzo intensywna.

Stopniowo rozwijała się międzynarodowa działalność organizacyjna polskiego uchodźstwa, głównie w oparciu o emigracyjne centra w Wielkiej Brytanii i Belgii. Z czasem zaczęły też dochodzić do głosu różnego rodzaju interesy polityczne ugrupowań emigracyjnych. Światowy ruch zjednoczeniowy poszczególnych polskich organizacji spotkał się z polskimi wewnątrz szwedzkimi inicjatywami zjednoczeniowymi. 28 sierpnia 1946 roku została powołana w Sztokholmie Rada Uchodźstwa Polskiego (RUP). Niewątpliwie jednymi z głównych liderów byli tu doświadczeni w dyplomacji byli pracownicy Polskiego Poselstwa RP oraz instytucji pomocowej International Rescue Committee: minister Henryk Sokolnicki, Tadeusz Pilch, Włodzimierz Szymaniak, Feliks Stefaniak, Alf de Pomian-Hajdukiewicz, Michał Lisiński, Łukasz Winiarski. Sądząc z objętości zachowanych archiwów, pomoc dla polskich uchodźców była głównym modus vivendi RUP-przez cały okres jej istnienia tj. do 2018 r. Okres największej intensywności tej pomocy przypada jednak na lata 40. i 50. ubiegłego wieku.

Prawdopodobnie pod wpływem kontaktów z europejskim Związkiem Polskich Uchodźców Wojennych powstało w 1948 roku inspirowane przez tych samych działaczy Zjednoczenie Polaków w Szwecji. Jednak, jak ustaliłem, nie było ono nigdy zarejestrowanym ogólnokrajowym szwedzkim stowarzyszeniem. Działała też delegatura Skarbu Narodowego.

W kolejnych latach wzrastało znaczenie działalności organizacyjnej i, co było nieuniknione wobec blokowania przez Związek Radziecki polskich dążeń niepodległościowych – działalności politycznej.

Powstawały, aktywizowały się i rozwijały nowe organizacje, takie jak Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki Polskiej, Związek Polek, Związek Harcerstwa Polskiego i inne. Wszystkie te organizacje korzystały od lat 50. XX w. z tych samych pomieszczeń biurowych w Sztokholmie – najpierw przy Jungrugatan 30, a od 1972 r. do dnia dzisiejszego przy Östermalmgatan 75. To tu postawiono w 1975 r. pierwszy w Europie, ukryty pod presją ówczesnej ambasady ZSRR na podwórku kamienicy, pomnik ofiar zbrodni katyńskiej.

Rzecz jasna, że na skutek wszystkich tych działalności wytworzono wiele dokumentacji, której zdecydowana większość jest obecnie zarządzana przez Kongres Polaków w Szwecji. W ciągu kilkudziesięciu lat wytworzono bogatą dokumentację głównie w językach polskim, szwedzkim i angielskim, ale także niemieckim i francuskim. W czasie intensywnej działalności, przy bardzo

mocno ograniczonym finansowaniu administracji wyżej wymienionych organizacji i stowarzyszeń, archiwizacja dokumentów była znacznie ograniczona. Powstało wiele cząstkowych zbiorów czy woluminów obejmujących wąski zakres działalności. Największa ich część obejmuje dokumenty wytworzone przez działającą w latach 1946-2018 Radę Uchodźstwa Polskiego.

Kongres Polaków w Szwecji podejmował począwszy od lat 80. XX w. liczne wysiłki na rzecz uporządkowania archiwaliów zgromadzonych w Ośrodku Polskich Organizacji Niepodległościowych w Sztokholmie. Powstała koncepcja powołania Archiwum Emigracji Polskiej. Powołano też wydawnictwo AEP „Biblioteka Archiwum Emigracji Polskiej w Szwecji” (ISSN 1104-3881), które wydało kilka cennych publikacji na temat historii polskiej emigracji w Szwecji, opracowanych przez prof. Andrzeja Ugglę.

Niestety wieloletnie i wielokierunkowe starania o pozyskanie niezbędnych funduszy nie przynosiły rezultatów, przez co dokumentacja nie mogła zostać poddana procesowi właściwego zabezpieczania oraz bardziej wnikliwego porządkowania i inwentaryzacji. Szczęśliwie były one w większości przechowywane w suchym i nieprzegrzewanym pomieszczeniu biurowym.

W latach 2020-2021, dzięki uzyskaniu w przez Światowy Kongres Polaków (ŚKP) w Warszawie grantu Kancelarii Premiera Rady Ministrów RP (KPRM) udało się nam zabezpieczyć i uporządkować te archiwalia.

Ze względu na restrykcje antypandemiczne i istotne ograniczenia tak zasobów czasowych (22 sierpnia -15 grudnia 2020), jak i kadrowych (jeden wolontariusz na miejscu w archiwum pracujący w pełnym wymiarze 6 dni w tygodniu – Jacek Gancarson, 3-dniowa wizytacja członka zarządu ŚKP – pana Andrzeja Rępańskiego, jednoosobowe zdalne wsparcie eksperckie przy pomocy komunikatorów mobilnych pani Krystyny Szczęsnej, logistyczne wsparcie ze strony zarządu Kongresu Polaków w Szwecji - prezes Janusz Górczyński oraz konsultacje z instytucjami archiwistycznymi Polski i Szwecji), należało precyzyjnie ustalić priorytety oraz rodzaj i harmonogram niezbędnych prac.

Szczegółowo przejrzano cały zasób archiwum (ok. 25 metrów bieżących), oceniając jego stan fizyczny i znaczenie historyczne. Ustalono następujące priorytety:

1. Wszechstronne fizyczne zabezpieczenie dokumentów.
2. Wybór zasobów przeznaczonych do archiwizacji.
3. Opracowanie schematu klasyfikacji dokumentów wchodzących w skład zasobu z maksymalnym uwzględnieniem proveniencji, obszarów tematycznych i chronologii.
4. Bezinwazyjna zabezpieczająca konserwacja dokumentów z użyciem specjalistycznych narzędzi i materiałów w celu zagwarantowania sprawnego ich porządkowania.
5. Umieszczenie uporządkowanych zgodnie ze schematem klasyfikacyjnym dokumentów w dopasowanych formacie i odpowiednio oznaczonych bezkwasowych teczkach i pudłach archiwizacyjnych.

6. Zeskanowanie najważniejszych napotkanych dokumentów i uporządkowanie ich wg opracowanego zgodnego z przyjętym systemem klasyfikacji systemu oznaczania skanów (ok. 500 plików).
7. Komisyjne wybrakowanie polskiej prasy i periodyków archiwizowanych w Polsce.
8. Oznaczenie i uporządkowanie niearchiwizowanych zasobów w celu umożliwienia ich łatwiejszej identyfikacji w trakcie przyszłych prac w ośrodku.
9. Opracowanie arkusza udostępniania archiwum przez zatrudnionego w tym celu w przyszłości archiwistę.
10. Rozpowszechnianie sprofilowanej informacji o projekcie.

W trakcie przeglądu ustalono, że najstarsze, a więc najbardziej podatne na zniszczenie dokumenty posiadają format folio (nieco większy niż A4), co stanowiło istotny problem od czasu wprowadzenia do powszechnego użytku w Szwecji, począwszy od lat 50. ubiegłego wieku, nowych sztywnych segregatorów i teczek w formacie A4. Wiele starszych dokumentów było z czasem przenoszonych, z braku miejsca w lokalu, do prowizorycznych opakowań i dobieranych pudeł, nie spełniających jednak technicznych i gabarytowych wymagań.

Na podstawie dostępnej w polskich i szwedzkich bibliotekach literatury oraz znalezionych w porządkowanym zasobie informacji ustalono historię reprezentowanych w zasobie organizacji i wytwórców dokumentacji. Ustalono chronologię tworzenia się, ewolucji i transformacji poszczególnych organizacji, stowarzyszeń i instytucji, jak również chronologię budowania i przekazywania poszczególnych części zasobu w miarę ewolucji, łączenia się i likwidacji tych organizacji i instytucji. W ten sposób można było w miarę precyzyjnie uwzględnić proveniencję dokumentów przy opracowywaniu klasyfikacji i porządkowaniu zasobu. Do archiwum włączyliśmy wszystkie zasoby tych organizacji, których działalność została zakończona.

Ponieważ stwierdziliśmy, że najważniejsze jest odpowiednie fizyczne zabezpieczenie zasobu, odstąpiliśmy od przewidzianego w kosztorysie zakupu profesjonalnego obiektywu do fotografowania dokumentów, gdyż znacznie ważniejsze, naszym zdaniem, było właśnie zakupienie odpowiednich opakowań zabezpieczających, a także najbardziej niezbędnych, specjalistycznych pomocy konserwacyjnych. Ze względu na przepisy rozliczania dotacji KPRM koszty tej zmiany musieli osobiście ponieść bezpośredni wykonawca i wiceprezeska ŚKP. Część opakowań została sfinansowana z funduszy Kongresu Polaków w Szwecji.

Dokumenty sortowaliśmy według przynależności do określonej organizacji, tematyki i chronologii. Umieszczaliśmy je w odpowiednio oznaczonych, zgodnych z międzynarodowymi standardami opakowaniach archiwizacyjnych i dopasowanych wymiarowo kwasoodpornych teczkach, pudłach archiwizacyjnych i pudłach zbiorczych. Najcenniejsze jednostki archiwalne umieszczono w specjalnie przygotowanej do tego celu szafie pancерnej.

Fig. 1. Wygląd wnętrza specjalnie zadoptowanej szafy pancerniej. Szafa zawiera najcenniejsze zespoły archiwum.

Fig. 2. Półka archiwum zawierająca jednostki archiwalne zespołów 2, 13 i 15.

Na podkreślenie zasługuje niezwykle skuteczna pomoc konsultacyjna Centralnej Komisji Metodycznej Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, dzięki czemu udało się w znacznej mierze uniknąć dużej części błędów przy opracowywaniu systemu klasyfikacji rozbudowanego zasobu bardzo różnorodnych dokumentów. Precyzyjna zdalna komunikacja okazała się niezwykle ważnym elementem procesu organizowania i zabezpieczania całego archiwum. Powinna ona, naszym zdaniem, stanowić wzorcowy model pomocy polskich centralnych instytucji archiwalnych dla polonijnych archiwów za granicą. Opis ewidencyjny najważniejszej, zarchiwizowanej przez nas części zasobu zawiera 103 jednostki archiwalne w 19 zespołach i zbiorach archiwalnych o łącznym rozmiarze 3,3 m. b.

Wykaz wyodrębnionych zespołów i zbiorów wygląda następująco:

Kongres Polaków w Szwecji
Polski Związek Byłych Więźniów Politycznych
Stowarzyszenie Polskich Kombatantów
Związek Harcerstwa Polskiego
Koło b. Żołnierzy Armii Krajowej
Stowarzyszenie Polek
Związek Polaków w Szwecji
Poselstwo RP w Szwecji
Polski Komitet Pomocy
Kazimiera Lenszkiewicz – spuścizna
Alfons Pomian-Hajdukiewicz, – spuścizna
Gen. Zdzisław Przyjałkowski – spuścizna
Michał Lisiński – spuścizna
Zbiór Ludomira Gąsowskiego-Garczyńskiego
Rada Uchodźstwa Polskiego
Zjednoczenie Polaków w Szwecji,
Zrzeszenie Studentów Polskich
Koło Przyjaciół Lwowa
Dokumenty IRC¹
Statensutläningskommission²

Nie mniej ważne okazało się skorzystanie z konsultacji z Archiwum Akt Nowych w sprawach niezbędnego zabezpieczenia dokumentów przed uszkodzeniami oraz z Riksarkivet w zakresie szwedzkich opakowań i zaleceń archiwizacyjnych dla organizacji społecznych i stowarzyszeń.

Wybrane reprezentatywne dokumenty zeskanowaliśmy. Opracowaliśmy własny, odzwierciedlający fizyczną strukturę zasobu system oznaczania skanów umożliwiający szybkie wyszukiwanie dokumentów przy użyciu zwykłego eksplorera plików.

Z powodu potrzeby uzyskania niezbędnej przestrzeni archiwizacyjnej oraz braku właściwej kategorii archiwalnej wybrakowano wszystkie powojenne egzemplarze polskiej prasy drukowanej, które są dostępne w polskich archiwach. Protokół brakowania został zatwierdzony przez upoważnioną przedstawicielkę Kongresu Polaków w Szwecji. Wszystkie egzemplarze polskiej prasy powojennej drukowanej zagranicą zachowano do dalszego wykorzystania. Niezarchiwizowane zasoby przejrzano, uporządkowano i oznaczono etykietami roboczymi.

1 Zgłoszone do Riksarkivet.

2 Zgłoszone do Riksarkivet.

Na wypadek zaistnienia sytuacji uporządkowanego udostępniania archiwaliów w przyszłości opracowano formularz rejestracyjny udostępniania archiwum.

Cały projekt był wykonywany z ponad 40% udziałem wkładu własnego w postaci pracy wolontariatu Światowego Kongresu Polaków i Kongresu Polaków w Szwecji.

Informację o projekcie umieszczono na stronie Światowego Kongresu Polaków³ i Kongresu Polaków w Szwecji⁴.

Jest oczywiste, że przy okazji tej pracy natrafiliśmy na historycznie wyjątkowo ciekawe obiekty, jak np. kilkaset zdjęć z okresu II wojny światowej, dotyczących m.in. polskich formacji wojskowych na Zachodzie oraz Powstania Warszawskiego, list gen. Władysława Andersa do prezesa RUP, gen. Zdzisława Przyjałkowskiego, przedwojenną umowę lojalnościową szwedzkich konsulów honorowych, wykazy pomocy materialnej szwedzkich organizacji dla polskich ofiar II wojny światowej, liczne dokumenty polskich organizacji na Zachodzie, czy np. polską gazetę z 1938 roku z chińskiego miasta Harbin i dokumenty rozliczeniowe Komitetu Polskiego 1917-1919.

Archiwum Akt Nowych wyraziło gotowość przejęcia archiwum do swojego zasobu. Mamy nadzieję, że uda się zdobyć środki finansowe na kontynuowanie prac również w następnych latach⁵.

3 <https://swiatowykongrespolakow.pl/inwentaryzacja-archiwow-polskich-organizacji-niepodleglosciowych-w-szwecji/> [dostęp 31.12.2020].

4 <https://www.polskakongressen.org/porzadkowanie-archiwum-polskiej-emigracji/> [dostęp 31.12.2020].

5 Realizator projektu pragnie podziękować wszystkim osobom, których wiedza i zaangażowanie przyczyniły się do sprawniej realizacji projektu, a w szczególności: dr Annie Laszuk z Centralnej Komisji Metodycznej Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych za informację o najważniejszych zasadach sprawniej archiwizacji oraz cierpliwe i precyzyjne korekty schematu kwalifikacji dokumentów w Archiwum Polskich Organizacji Niepodległościowych; Pani Jolancie Halkiewicz – wieloletniej działaczce polskich organizacji niepodległościowych w Szwecji, byłej przewodniczącej Rady Uchodźstwa Polskiego za dzielenie się swoim kilkudziesięcioletnim doświadczeniem na temat historii zbioru i polskich organizacji w Szwecji; Pani Marii Zięciak za opiekę logistyczną i umożliwienie organizacji pracy w trudnym okresie ograniczeń pandemicznych działalności instytucjonalnej w Szwecji oraz dr Krystynie Krzekotowskiej za nadzór nad realizacją statutowych zadań Światowego Kongresu Polaków-